

SciFi a PhiFi v přístupu přírodovědců k přírodě (a k člověku)

Filosofie se zrodila ve starém Řecku; jejímu zrodu otevřel cestu vynález pojmů a pojmovosti. Počátky filosofie jsou nerozlučně spjaty s dotazováním po „počátku“, po ARCHÉ. Klasické Anaximandrovo vymezení ARCHÉ ji vidí jako to, z čeho vše vzniká a do čeho vše opět zaniká. Nejzávažnější filosofický předsudek řeckých myslitelů spojoval vznikání i zanikání s příčinami jako tím, co následkům časově předchází. Jen Aristotelés jako by překročil začarovaný kruh kauzálního myšlení tím, že pojetí příčiny rozšířil ustavením jejích čtyř druhů, z nichž jeden spojil s budoucností. Byla to ovšem nepravá budoucnost, představovaná „cílem“, stanoveným (či spíše „daným“) již od „počátku“. Inspirací se tu Aristotelovi stalo pozorné studování povahy živých bytostí. Směřování „zrodu a růstu“ organismů k dospělosti jakožto cíli (ontogeneze) je dodnes nepochybným fenoménem, ale naprostá většina dnešních biologů tento fenomén odvysvětluje kauzálně (odkazem na geny); odchylky považuje za nepřesnosti v opakování téhož, tedy za nahodilosti. Naprostá většina nahodilostí je zanedbatelná, vážnější nepřesnosti vedou k poruchám až k neschopnosti přežít. Když je nahodilostí dostatečné množství, může se některá z nich výjimečně „osvědčit“ a časem díky úspěšné reprodukci převládnout nad původní „normalitou“. Tak vznikají nové variety, druhy, rody atd. Také fylogeneze je nepochybným fenoménem; ale ačkoliv opakování je v ní jen jakoby podřízenou složkou, směřování k novým formám už není považováno za zacílené (télické). Jeho zacílenost je pouze zdánlivá a musí být opět odvysvětlena, i když už nikoli pouze kauzálně; také kauzalitě (podobně jako již dříve opakování) se dostává druhořadého poslání pouhého instrumentu. Rozhodující se v důsledku toho stává „nahodilost“. Zvláštnost této vitální „nahodilosti“ ovšem spočívá v tom, že vlastně není v pravém smyslu nahodilá, protože je „generována“. Můžeme-li o vzniku nějaké nahodilosti legitimně (tj. nikoliv mylně) mluvit jako o generované, jde o vytváření „nového“. Vznik nového je v takovém případě neodlučně spjat s vytvářením, tedy s aktivitou, jakousi „prací“, s „výkonem“. Charakteristická pro dnešní (podobně jako pro včerejší) biologii je metodická neschopnost se touto stránkou biologického „dění“ cílevědomě zabývat. I když se pokusy o „vědecké“ uchopení této skutečnosti v občasných vlnách vracejí (vitalismus, neovitalismus, emergentismus, holismus atd.), vždy znovu po čase ochabují a stávají se historií.

Pro vznikající filosofii bylo příznačné, že pracovala s konstrukcemi, s myšlenkovými modely. Souviselo to s tím, že se filosofie zrodila jako jakési dvojče zároveň s geometrií (pozdější matematikou). Dobře ustavený myšlenkový model „funguje“ téměř tak mocně jako genom; každý odlišný (nový) model se pak může prosadit jen tak, že „funguje“ ještě lépe a mocněji (přesvědčivěji). Aby takový myšlenkový model mohl přesvědčovat, musí být srozumitelný a musí být chápán. Co to však znamená? Ono nejde ani tak o chápání modelu samého, nýbrž o pochopení toho, k čemu onen model odkazuje, totiž co má vlastně modelovat. S myšlenkovými modely už pracovaly mýty archaických lidí; náročnost uplatňovaná na kvalitu myšlenkových mýtů samých ovšem s vynálezem pojmovosti prudce stoupla. Vymyšlení nových modelů a nových způsobů práce s nimi se stalo bezpodmínečným předpokladem evropského typu vědecké práce. A protože se někdy modely chovají, jako by byly skutečností samou (a v jiném smyslu jakousi „skutečností“ vsutku jsou; např. je možno je konstruovat, aniž by bylo nutně třeba, ba i jen možno všechno, k čemu nás

pak v další práci dovedou, dopředu stanovovat nebo třeba pouze odhadovat, a pak tyto konstrukce v plném slova smyslu „zkoumat“, protože ještě dlouho potom nevíme, co jsme to ve „skutečnosti“ zkonstruovali), stalo se nejen běžným, ale dokonce zejména v tzv. exaktních disciplínách téměř běžným pravidlem, že se zkoumají spíše vědecké konstrukce a modely než ta skutečnost, která jimi měla být modelována (a jen tu a tam nějaký experiment naznačuje, že mezi našimi konstrukcemi a „opravdovou“ skutečností je nějaký vztah). Je opět příznačné, že Husserlem upravený a opravený Brentanův koncept tzv. intencionálního objektu v myšlení vědců nezdomácněl a že se napořád můžeme setkávat s neuvědomělým, ale vědecky trapným zaměňováním reálného (skutečného) předmětu za předmět intencionální. Uvedu příklad, kterého jsem užil už víckrát (i když jsem jej sám nevymyslel), a který sice mnohé odborníky pohoršil, ale zatím snad nikoho z nich nedokázal přimět k tomu, aby nad ním trochu do hloubky zauvažoval.

Ve fyzice (a v chemii) je považován za zcela platný předpoklad (předsudek, jak já to hodnotím), že všechna atomová jádra téhož atomového čísla (event. izotopu) jsou (až na výskyt v prostoru a čase) nerozlišitelně stejná (totožná). Ačkoliv naše zkušenost se světem dosvědčuje, že nikde nenajdeme dvě naprosto stejná zvířata téhož druhu ani dvě naprosto stejné rostliny téhož druhu, a že na témž stromě nenajdeme ani dva naprosto stejné listy, v témž listu dvě naprosto stejné buňky atd., u atomových jader (a všech subjaderných částic atd.) je předpokládána s betonovou jistotou totožnost. Jediným argumentem je, že to funguje (např. matematicky). Nejde mi teď o to, zda tento předpoklad je či není přípustný; nepochybuji o tom, že přípustný je, ale pouze jako předpoklad metodický (tj. vhodný pro naše momentální vědecké, tj. lidské potřeby), nikoli jako jednoznačná a nezpochybnitelná výpověď o skutečných atomech (a částicích). Jako kategorická teze je takový předpoklad pouhým redukcionistickým dogmatem; doporučoval bych fyzikům (od filosofa bude takové doporučení jistě chápáno jako drzost), aby mluvili přesněji o tom, že individuální rozmanitost částic „téhož druhu“ pod naší momentální schopnosti ji rozlišit. Je totiž možné, že se v budoucnosti zjistí schopnost některých buněk si vybírat mezi atomy téhož druhu; jen „(pseudo)vědecký fundamentalista“ by mohl tuto možnost předem vyloučit. Je také možné, že i vztahy mezi atomy jsou nějak ovlivňovány jejich individuální odchylnostmi, ale je dost nepravděpodobné, že by to mohlo mít větší význam na fyzikální úrovni; práh reaktibility atomů (nebo nižších částic) je ve srovnání s takovými odchylkami asi příliš vysoký, aby to mělo vliv na statistiku. Některé primitivní organismy by si však mohly vybudovat vhodné zesilovací systémy, jež by jim jakousi preselekcí dovolovaly.

Předpoklad naprosté, až do nemožnosti odlišení jdoucí identity částic téhož druhu nenáleží mezi vědecké poznatky, nýbrž mezi myšlenkové nástroje metodické povahy. Je to to, s čím my lidé (přesně: vědci, a to jsou lidé) ke skutečnosti přicházíme, protože jsme si to vymysleli. Dokud nebudou mít vědci k dispozici způsob, jak takovou identitu kriticky ověřit (eventuelně vyvrátit, falsifikovat), podržuje si tento předpoklad platnost jen metodickou (a každá metoda má jisté mantinely, za nimiž přestává být funkční), anebo rovnou přechází do světa vědecké fikce (SciFi). Kategoricky tvrdit opak by ovšem bylo něčím, co by zase překračovalo mantinely filosofické interpretace a stávalo by se dogmatem, případně filosofickou

fikcí (PhiFi). Je tu však jeden výrazný rozdíl: filosofie musí stále znovu myšlenkově experimentovat, aby ověřovala nosnost svých „filosofických fikcí“; náleží k základním filosofickým úkolům nejen takové fikce připouštět, ale dokonce stále nové vymýšlet. To, co se ve vědě může jevit jako (nejspíš ojedinělý) vynikající nápad, se ve filosofii musí stávat co nejčastější „metodou“, takřka zaběhaným pravidlem. Na rozdíl od vědců filosofové nemusí vycházet ze stejných, obecně přijímaných předpokladů, jak tomu je v každé vědě; jejich cílem není (nemá být) přesvědčovat druhé o platnosti svých východisek (eventuelně „fikcí“), nýbrž předvést, co z nich a na jejich základě dovedou osvětlujícího říci k nějakému společnému problému (zejména když nejde jen o problém nějaké vnitřní koherence systému, nýbrž o problém, jehož platnost a závažnost uznávají i nefilosofové).